
Magyarországi gyógyszerészek és üzleteik a 18. század végén (Az 1786. évi patikavizitációk tanulságai)

Hungarian pharmacists and stores at the end of the 18th century (The lessons of visits in pharmacy in the year of 1786)

Romhányi Ágnes

romhanyiagnes@semmelweis.museum.hu

Initially submitted Juny05. 2012; accepted for publication Julyr0 7, 2012

Abstract:

We give an introduction on the apothecaries in the late 18th century as notable characters of the urban public health in Hungary. In the second half of the century numerous orders emerged with respect to public health. These regulated the education, restrained the taxes and introduced new work instruction for the apothecaries. Most importantly, annual visitations became regular held by the county physicist providing our primary sources. The strong influence of the central government led to the professionalization of health care, and subsequently that of the pharmacology. The practice of the physicians, surgeons and pharmacists was separated explicitly; the drug stores evolved into pharmacies similar to the modern ones and iatrochemistry arose from the tradition of alchemy. All these measures distinguished more directly the traditional folk healers – such as wayfarer-grocers, herbalists, chandlers and barbers – from the professional ones, like surgeons, physicians, pharmacists and midwives. The present work focuses on the main endeavours with the aim to introduce how and to what extent they became realized. We study how these reforms influenced the social status and position, furthermore the knowledge, business strategies and practice of apothecaries.

Kulcsszavak: közegészségügy, patika vizitáció, gyógyszerészet, 18. század

Keywords: public health, visitation reports on pharmacies, pharmacology, 18th century

A 18. század második fele Európa-szerte a modern állami egészségpolitikai koncepciók megszületésének időszaka. Európa vezető államaiban Angliától Franciaországon keresztül, a Porosz Királyságon át a Habsburg birodalomig az adott terület társadalmi, gazdasági, kulturális adottságaihoz igazodva az egészségügy területén belül is megindult egyfajta szakszerűsítési folyamat az oktatási és intézményi reformok, normatív szabályozás bevezetése révén, amelynek elsődleges célja az alattvalók egészségi állapotának javítása, az egyéni felelősség és igényesség tudatosítása volt, a felvilágosodás programjához igazodva az egészség megőrzésében, a betegségek leküzdésében.

A Habsburg birodalomban, s így a Királyi Magyarország területén Mária Terézia és holland származású udvari orvosa, Gerard van Swieten által bevezetett reformintézkedések teremtették meg azokat a normatív oktatási és egészségügyi-igazgatási intézményi kereteket, amelyek hosszú távon új rendet teremtettek az orvoslás személyi meghatározóinak (orvosok, sebészek, patikusok, bábák, stb) hierarchiájában és munkavégzésében, a közember egészséghez-betegséghez való viszonyulásában. Ezekre az alapokra építkezhetett, ezeket „finomíthatta” tovább azután II. József. A reformintézkedések legitimációs háttérét a német természetjogi tanításokra építkező társadalmi hasznosságot és közjót hangsúlyozó kameralizmus, ill. az ehhez szorosan kapcsolódó rendszet tudományának – szűkebben egészségügyi rendszet – alapelvei adták.¹

Jelen tanulmányunkban a tereziánus és jozefinus állami egészségügyi koncepciók és konkrét reformok gyakorlati megvalósításának, „kivitelezésének” lehetőségeit és határait vizsgáljuk, a korabeli egészségügyi hierarchiában meghatározott helyet elfoglaló, jól körülhatárolható státussal és pozícióval bíró patikusok példáján keresztül. Vizsgálatunk alapvető forrásbázisát azok a patikavizitációk képezik, amelyek II. József uralkodásától kezdődően bevezetésre került rendszeres, meghatározott szempontok szerint készített éves orvosi jelentések részét képezték. A jelentések, s ezek részeként a vizitációk plasztikus képet adnak arról, hogy az előbb Bécsben kiadott, majd a Monarchia minden részén bevezetésre került uralkodói normatívákban foglalt elmélet, miként válhatott társadalmi gyakorlattá, vagy éppen milyen akadályokba ütközött az egyes rendeletek végrehajtása. Konkrétabban fogalmazva, mennyiben tudtak az általunk vizsgált patikusok magasabb szintű szakmai elvárásoknak megfelelni.

Mielőtt rátérnénk szűkebb témánkra, fontos magunk előtt látni a 18. század 50-es, 60-as éveire kontúrjaiban már kialakult sokszereplős magyarországi „egészségügyi piacot”. A gyógyítással foglalkozók alapvetően két markáns csoportba sorolhatók: az úgynevezett hivatalos és nem hivatalos gyógyítók csoportjába. A hivatalos gyógyítók közé tartoztak azok, akik a középszintű – vármegyei – igazgatási szervek által felállított szakmai bizottság előtt vizsgát tettek, később egyetemi képzésben részesültek, s munkavégzésüket céhszabályok, rendeletek, majd a század utolsó évtizedeitől hivatali utasítások rögzítették. Közéjük sorolhatók a diplomás orvosok, a vizsgát tett gyógyszerészek, az okleveles bábák, valamint a céhes keretek között működő sebészek, borbélyok és fürdős mesterek is. A másik – számszerűleg jóval népesebb – csoportba tartozók nem vettek részt hivatalos képzésben, és tevékenységüket a század második felétől egyre több rendelkezés korlátozta, ennek ellenére szerepük az egész század folyamán meghatározó maradt. Köztük találjuk a patikusok legnagyobb konkurensait a vándor fűszer- és anyagkereskedőket (*materialisták*),

¹ Joseph von Sonnenfels kameralista és Johann Peter Frank orvosi rendszeti alpművének recepciójához lásd Wimmer 1991: 31-35.

illatszerárusokat (*Parfumirer*), vándor patikusokat és olejkárokat², illetve a városokban élő, helyi vegyiáru-kereskedőket, szeszfőzőket, fűszerkereskedőket, alkimistákat és cukrászokat. A városról városra vándorló, időszakos magisztrátusi engedéllyel működő kőmetszők (*Lithotomus*, *Steinschneider*), szemészek (*okulisták*) és foghúzó (dentifrangibuli) a sebészek és borbélyok munkájával rokon területen praktizáltak. A letelepedett gyógyítók között külön csoportot alkottak a vidéki lakosság ellátását végző falusi parasztemberek, javasok, „tudós-” és kenőasszonyok, parasztbábák, füvesek és hóhérok. (Krász 2005: 1067-1073., Balázs 2007. 39-42.)

A sokszínű egészségügyi személyzet tevékenységét a helyi hatóságok ellenőrizték, munkájukban részt vettek a hatósági szolgálatra kinevezett *physicus-doktorok*. Feladataik közé tartozott egyrészt a helyi járványvédelmi intézkedések megszervezése, másrészt az egészségügyi szolgáltatók működési engedélyezése és tevékenységének ellenőrzése. (Balázs 2008: 4-7.) A gyógyító személyzet feladata és hatásköre a 18. század második felének reformintézkedései nyomán egyre körülhatároltabb lett, s ez megteremtette a szervezett, szakszerű egészségügyi ellátás alapjait. Mária Terézia és II. József egészségügyi reformjainak legmeghatározóbb elemei a birodalom egészére érvényes egységes normatív szabályozás, az egészségügyben tevékenykedő különböző státusú-pozíciójú gyógyítók (orvosok, sebészek, patikusok, bábák) hivatalos, intézményes képzési programjának kidolgozása, valamint évenkénti, hatósági ellenőrzésük megszervezése.

A normatív szabályozás területén a patikusokat érintő első fontos lépésnek az úgynevezett Pozsonyi Taxa kidolgozása tekinthető. Pozsony város *physicus-doktora*, Torkos Justus János 1742-ben kapott megbízást a Helytartótanács Egészségügyi Bizottságától egy országos patikai árszabás (Taxa) összeállítására. Az 1744-re elkészült munkát az Egészségügyi Bizottság megtárgyalta és Torkos doktor közreműködésével kiegészítette a sebészek, bábák és patikusok részére szóló foglalkozási utasításokkal, valamint a sebészek díjszabásával. A Taxa kiadását a Helytartótanács 1745-ben rendelte el, egyúttal felhívta a törvényhatóságok figyelmét, hogy a könyvet a szerzőtől szerezhetik be. Az árszabást Torkos doktor saját költségén nyomtatta ki ezer példányban. (Balázs 2007: 43-44.)

A gyógyszerészekre vonatkozó utasítások közül a legfontosabb a patikusok gyógyítástól való szigorú eltiltása. A szabályozás értelmében még a szegény, fizetni nem tudó betegek sem kezelhették, őket ugyanis a városi fizikus tartozott ingyenesen ellátni. A Taxa, többek között, szabályozta a veszélyes szerek, mérgek, abortív készítmények árusítását is. A több éves, alapos munkával összeállított kötet azonban hiába emelkedett országos hatályra, a közhasználatban nem sikerült elterjeszteni. (Daday 2005: 207-213). A birodalmi szinten kötelező, egységes Taxa kiadására csak 1779-ben kerülhetett sor. Ettől kezdve, a később számos kiadást megért *Wiener Pharmacopoea Austriaco Provincialis* és a hozzá kapcsolódó Taxa lett az egész Habsburg Birodalomban követendő gyógyszerkönyv és árszabás. (Magyary-Kossa 1940. 132-133.)

A gyógyító személyzet feladat- és hatáskörének országos rendezését az 1770-ben megjelent Egészségügyi Főszabályzat (*Generale Normativum in Re Sanitatis*) rögzítette. Ez az első olyan jogszabály, amely az egész birodalom területére nézve egységesen, átfogóan és részletesen szabályozta az egészségügyet. Magyarországi változata valójában az 1770. január 2-án, Bécsben kelt Habsburg birodalmi rendelet fordítása. Magyarországi kihirdetésére 1770. október 4-én került sor. Az ünnepélyes bevezető részt követően, a rendelet két nagyobb egységből áll. Az első tartalmazza az egészségügyi személyzet foglalkozási szabályait,

² vándorló szlovák gyógyszerárus. A mai Szlovákia (Csehszlovákia) területéről a volt Turóc, Zólyom, Nyitra és Trencsén m.-kben élő szlovákok valószínűleg a 16. sz.-ban a Felvidékre telepített jezsuitáktól tanulták el a gyógyszerkészítés titkait. Mindenféle kenőcsöket, illó olajokat, fűszereket és gyógyszereket árultak. Ezeket maguk gyűtötték és kotyvasztották össze, hogy végig házalják egész É- és D-Európát.

feladatait és kötelezettségeit, a második rész pedig a járványüggyel, elsősorban a pestis megállításával foglalkozik. (Balázs 2004: 14-15.) Az első alfejezet az orvosok hivatali normáit, valamint a megyei, illetve városi fizikusok esküszövegét tartalmazza. A második a sebészeket érintő szabályokat és eskümintájukat rögzíti. A harmadik és a negyedik pedig a patikusok és a bábák részére ad útmutatásokat. Az orvosokra vonatkozó paragrafusok között szerepel a gyógyszertárak ellenőrzése, a kuruzslók, fűszerkereskedők és vándorkomédiások gyógyszerárúsításának hatósági bejelentése. A normatíva ugyanakkor az orvosoknak is szigorúan megtiltotta a patikatartást és az orvosságokkal való kereskedelmet. (*Norma officii Medicis praescripta. § IV., VI., VIII.* Linzbauer 1852. II.:438-440) A gyógyszerészekre vonatkozó rész a helyi és országos kormányzervek hatósága alá utalta a patikusokat és kötelezte őket az egyetemi vizsga letételére. Megtiltotta az orvosi rendelvénnyel nélküli gyógyszerárúsítást. Veszélyes anyagokat, mérgező és hánytató szereket is csak nagy körültekintéssel árulhattak, összetett orvosságokat és magzatelhajtó szereket – kizárólag bábáknak – pedig csak orvosi utasításra adhattak ki. Külön pont foglalta össze az arzén tartására és forgalmazására vonatkozó szabályokat. Szigorúan tiltották a romlott, hatásukat vesztett szerek eladását és a patikusokat a laboreszközök, mozsarak, edények tisztántartására, a gyógyszerkönyvben szereplő összetevők és mennyisége precíz betartására intették. A normatíva rögzítette továbbá az egészségügyben dolgozó többi szakmabelivel vagy a patikába küldött házicselésekkel szemben követendő viselkedési normákat. Valamint eltiltotta az illatszer- és fűszerárúsítást, vándor patikusokat, olejkárokat, szeszfőzőket a gyógyszerkereskedelemtől és a betegek kezelésétől.³ A paragrafusokat a patikusok eskümintája zárta. Az eskü szövege tartalmazza a szeplőtelen fogantatás dogmáját, vagyis a türelmi rendeletig érvényben lévő Carolina Resolutionnak megfelelően elvben a patikusok „hivatali” is csak katolikus keresztények tölthették be.⁴

Az Egészségügyi Főszabályzathoz 1773-ban kiegészítést (*Nachtrag*) csatoltak, amely a korábban tisztázatlan kérdésekben nyújtott útmutatást, illetve néhány esetben pontosította elődjét. Ebben már egyértelműen elhangzik, hogy az egyetemi tanulmányok megkezdése előtt minden jelölt tanulja ki a szakmát és szerezzze meg a felszabadító levelet. Új patikákat ezentúl csak erős indokkal alapíthattak, és az alapítást minden esetben uralkodói engedélyhez kötötték. A patikus elhalálása esetén özvegyének hat hónapon belül alkalmas, diplomás provizort kellett találnia az üzlet élére. Az 1773. évi kiegészítés tartalmazta a kolostorok kezelésében működő patikák szabályozását is: néhány külön engedéllyel működő irgalmas rendi patika kivételével minden rendházat eltiltottak az orvosságok pénzért, vagy ingyenesen történő kiszolgáltatásától. Ez alól csak azok a kolostorok mentesültek, amelyeknek két mérföldes körzetében egyetlen világi patika sem működött. A szerzetesek ilyenkor kötelesek voltak az örökös tartományok valamelyik egyetemén diplomát szerzett patikust alkalmazni. A szabályzat megsértése 100 dukát bírságot vont maga után. Az így működő egyházi patikák a rendelet értelmében a világi patikákkal megegyező hatósági ellenőrzésnek tartoztak alávetni magukat, és csakis addig működhettek, míg a közelbe világi patika nem költözött. (Balázs: 2004: 147-148.)

Ahogy az az Egészségügyi Főszabályzat szövegéből is kitűnik, a felsőfokú oktatási kötelezettség bevezetését megelőzően a patikusok képzése céhszerű kereteken belül zajlott. A jelölt a városi gyógyszerész alkalmazásában inasként szolgált, majd néhány év múlva, a szakma kitanulását követően mesterlevelet (*tirocinális oklevelet*) kapott. Ezt követően, mint mesterlegény városról városra vándorolva, különböző mestereknél szolgálva gyarapította ismereteit. A hagyományos képzést nem helyettesítette, hanem valójában kiegészítette a

³ A patikusokra vonatkozó rész: *Agendi norma pro pharmacopolis.* LINZBAUER 1852. II. köt. 542-544. a német változat: JOHN. 1790. Erster Theil 407-414.

⁴ A patikusok eskümintájának fordítását közli: Balázs 2004: 158.

kötelező egyetemi oktatás, aminek megkezdését a felszabadító levél meglétéhez kötötték.(Perényi 1971: 104-105.)

1769-ben Mária Terézia intimátuma rendelkezett a Nagyszombati Egyetem Orvosi karral történő kibővítéséről. Az egyetem 1777-ben Budára, majd 1784-ben Pestre költözött. A kötelező vizsgák mellett az 1774. évi tanulmányi reform már előírta a leendő gyógyszerészek számára a botanika, a kémia és a materia medica kötelező látogatását. Winterl Jakab József tanította a botanikát és a kémiát, a materia medica oktatásával pedig Prandt Ádám Ignácot bízták meg. Winterl az elméleti képzés mellett fontosnak tartotta a gyakorlati oktatást is, ennek érdekében már a nagyszombati évek alatt egy botanikus kert létrehozásán fáradozott.⁵ A két féléves képzés után a hallgatónak négy vizsgát kellett letenniük. Botanikából a frissen szedett növények felismerését és megnevezését kérték számon. A materia medica és gyógyszerészet vizsgán egyszerű készítmények meghatározása és minőségi ellenőrzése volt a feladat. Vegytanból és általános gyógyszerészetből az összetett gyógyszerek készítése, a vegyészeti és orvosi jelölések ismerete, valamint a gyógyszerertári eszközök, súlyok, mértékek használata és a vegyészeti eljárások helyes alkalmazása szerepelt a követelménylistán. Mindhárom elméleti vizsgát teljesíteni kellett az utolsó gyakorlati vizsgához, melyen a gyógyszerkönyv előírásainak megfelelően kellett kompozitumokat készíteni. Ez utóbbi vizsga az egyetemi labor silány felszereltsége miatt egy helyi gyógyszerertárban zajlott.⁶ A sikerrel vizsgázó hallgatók lehettek a gyógyszerész esküt.

Az egészségügy reformját II. József rendelkezései tették teljessé. A vármegyerendszer és a Helytartótanács átszervezése révén gyorsabbá és hatékonyabbá vált a közigazgatás. A Helytartótanács ügyosztályaként létrejött az egészségügyi főosztály (*Departamentum Sanitatis*), amelynek hatáskörébe tartozott az ország közegészségügyének valamennyi kérdésköre.(Felhő – Vörös 1961: 258.) A hatékonyabb ellenőrzés érdekében II. József bevezette a közigazgatás minden szintjére kiterjedő, évenkénti jelentések rendszerét. Ilyen jelentések készültek a közegészségügy – és ennek részeként a patikák – működésével kapcsolatban is. A jelentéseket a szabad királyi városi és vármegyei törvényhatóságok voltak kötelesek elkészíteni a városi, ill. vármegyei fizikus-doktorok irányításával, az adatgyűjtő munkában azonban rendszerint részt vettek a beosztott hatósági sebészek és bábák is. A beérkező adatokat a fizikus-doktor összesítette és a főszolgabírának, vagy az alispánnak továbbította. Innen a kerületi főispán közvetítésével jutottak el végül a Helytartótanács egészségügyi ügyosztályára. (Krász 2005: 1081-1082.)

A közigazgatási reform részeként II. József a hatósági orvosi szolgálatot is új alapokra helyezte. 1786. augusztus 21-én királyi dekrétumot bocsátott ki az országos főorvosi hivatal (*protomedicus Hungariae Regni*) felállításáról, amely önálló előadói állás lett a Helytartótanácsban belül. Az országos főorvos egyúttal az egyetem orvoskarának igazgatója, szakvéleménnyel látta el az egészségügyi ügyosztályt, valamint ellenőrizte a megyei hatóságok egészségügyi tevékenységét az általuk készített jelentéseken keresztül.(Felhő – Vörös 1961: 258.) Egy megfelelően elkészített egészségügyi jelentés magába foglalta a megye általános higiénés viszonyait, a felbukkanó betegségeket, a vizek és levegő állapotának vizsgálatát, a megfigyelt természeti tüneteket, a járványos megbetegedéseket, az egészségügyi személyzettel kapcsolatos valamennyi felmerülő problémát, valamint a sebészekről és bábákról készült minősítési íveket és a gyógyszerertárak éves vizitációs jegyzőkönyvét. (Krász 2005: 1083-1084.) Bár országos helyzetjelentéseket már a század közepétől készítettek, az összeírások csak II. József közigazgatási reformja után váltak valóban rendszeressé és alapossá. 1786 az első olyan év, melyből már bőséges, akkurátusan

⁵ Az orvoskar történetéről bővebben: Györi 1936. A gyógyszerészképzésről: Perényi 1971.

⁶ Az előírt vizsgák teljes szövegét közli: Merkur von Ungarn 1787. Neuntest Heft 727-728.

elkészített forrásanyag áll rendelkezésre. Továbbá ekkorra minden olyan reformintézkedést bevezettek, amely megteremtette a közegészségügy modernizálásához szükséges valamennyi feltételt.

1786-ban helytartótanácsi rendelet szabályozta a gyógyszerértári vizitációk menetét. A rendelet mellékletében megtalálható a pozsonyi Kochmeister Kristóf Aranygriffhez címzett patikájának vizsgálata, melyet a Moson megyei fizikus-doktor, Oehme Károly és Lumnitzer József doktor végeztek. (Linzbauer 1853. III: 283.) A Helytartótanácsához beérkezett jegyzőkönyvek nagy része az előírt sablon mintájára készült, amelyből gyakran kész szövegelemeket is átemeltek. Az egész országra kiterjedő átfogó kép kialakítását nehezíti, hogy a törvényhatóságok gyakran hiányos jelentéseket küldtek be. Illetve néhány esetben csak arra találunk utalást - egy rövidebb felirat formájában -, hogy az adott városban a patika ellenőrzése megtörtént. Számolnunk kell azzal is, hogy az adminisztráció bizonyos területeken nem működött elég hatékonyan, vagyis a jelentések hiánya nem feltétlenül a patikák hiányára utal.

Az előírásoknak megfelelő vizitációs jegyzőkönyv a patika nevével és címével kezdődik, ezt követi a jelenlévő hivatalnokok felsorolása és a tulajdonosra vonatkozó legfontosabb információk. Ezután egy részletesebb leírás szerepel az üzletben alkalmazott inasok és mesterlegények tanulmányairól, képességeiről és munkájuk minőségéről. A személyzet számbavétele után a patikus által használt könyvek leltára olvasható, amelyből kiderül, melyik taxa szerint árazta készítményeit, melyik gyógyszerkönyv alapján dolgozott, vezetett-e számlakönyvet a forgalomról, s hiánykönyvet (*Defektus könyvet*) a gyógyszerek állapotáról. A következő rész a patika állapotát, berendezését méri fel. A legfontosabb kritériumok között szerepel, hogy a helyiségek tiszták, szárazak, világosak, tágasak és jól szellőztethetők legyenek, vagyis megfeleljenek a gyógyszerkészítés és tárolás követelményeinek. Az összeírásokból kiderül, hogy minden korabeli patikában található egy officina (üzlethelyiség), egy laboratórium, ahol a patikus a gyógyszereit készítette, továbbá az alapanyagok tárolásához szükséges raktár. A raktárak száma és típusa a patika méretétől függően változott, sok helyen találkozunk például anyagkamrával vagy -pincével, esetleg drogpaddal. A dokumentum hátralévő részében az eladásra szánt egyszerű és összetett gyógyszerek, herbák, kozmetikumok, édességek és egyéb cikkek felsorolása következik. A különböző kompozitumok és anyagok rendszerezetten, csoportosítva kerültek katalógusba, melyben feltüntették minőségi vizsgálatuk eredményét is.

Az 1786-ban készült vizitációs jelentések tanulságai: hagyományos képzés és egyetemi oktatás

1786-ban mintegy 120 darab teljes vizitációs jegyzőkönyv érkezett be a Helytartótanácsához, ezek területi eloszlását az *I. ábra* mutatja.⁷ A gyógyszerértárok többsége az erősen urbanizált területekre koncentrálódik. A legnagyobb és leggazdagabb városokban, melyeknek a lakossága elérte, sőt sok esetben meg is haladta az ötezer főt, több mint egy patika üzemelt. Ez azzal magyarázható, hogy csak a nagyobb városokban élő, szűkebb, tehetős réteg engedhette meg magának a drága gyógyszereket, a luxusnak számító kozmetikumokat vagy különleges likőröket, édességeket. A kisebb falvak és visszamaradott városok ugyanakkor nem biztosították azt a megbízható, rendszeres vásárlóközönséget, amely a patika működéséhez szükséges bevételt biztosíthatott. Az üzlet prosperitására következtethetünk a patikus által alkalmazott személyzet létszámából is. Egy nyereségesen működő bolt tulajdonosa több mesterlegényt és inast alkalmazhatott, akiknek munkáját az üzlet növekvő

⁷ Az 1786. évi vizitációs jegyzőkönyvek a Magyar Országos Levéltár Helytartótanácsi Levéltárának C66-os (*Departamentum Sanitatis*) állagában, az 1787-ben keletkezett 107-112. csomókban találhatóak.

forgalma szükségessé tette. Az egyes patikákban alkalmazott személyzet számát a *II. ábra* mutatja be. Az *I.* és *II. ábra* között egyértelmű korreláció figyelhető meg.

A vizitációs jegyzőkönyvek alapján megállapítható, hogy a hagyományos céhszerű képzési rendszer továbbra is meghatározó szerepet töltött be a patikusok oktatásában. A gyógyszerertárban dolgozó alkalmazottak személyes információi – az illető neve, kora, születési helye – mellett egyéb adatokat is találunk. A mesterlegényekről feljegyezték, hogy hol, kitől és mennyi ideig tanulták a szakmát, kitől kapták a mesterlevelüket, hol és mennyi ideig szolgáltak ezt követő vándoréveik alatt. Az inasokkal kapcsolatban pedig megtudhatjuk milyen nyelveken beszéltek, mennyire tartotta őket a patikus megbízhatónak vagy dolgosnak és szép volt-e a kézírásuk.

A Selmecbányán, Ludwig Lindernél dolgozó, 16 éves Stephan Pelzer például Zólyomban fejezte be a latin iskolát, magyarul, németül, latinul és szlovákul beszélt, szép betűkkel írt, továbbá a vizitáció idején már másfél éve szolgált inasként Linder üzletében, és ez idő alatt a patikus elégedett volt munkájával.⁸ Egy másik jegyzőkönyvből ismerhetjük meg a 23 éves Paulus Tamásikot, aki ekkor Váradolasziban, Philippus Müller gyógyszerertárában inaskodik négy éve és három hónapja. Privigyén született, latinul, szlovákul, magyarul és románul beszél, kézírása szép és könnyen olvasható. Az ugyanebben a patikában mesterlegényként dolgozó, rozsnyói születésű, 39 éves Georg Richter, két évvel korábban Besztercebánya híres orvosától, a patikát is fenntartó Erczl Ignáctól kapta mesterlevelét.⁹ Erczl doktorról egyébként még ugyanebben az évben kiderül, hogy nem tette le az előírt gyógyszerész vizsgát.

A jelentésekből megtudhatjuk, hogy a mesterlegények sokfelé megfordultak, közülük néhányan a Habsburg Monarchia több városában dolgoztak vándoréveik alatt, tudásuk és tapasztalatuk ellenére azonban még évekkel később sem tudtak saját üzletet nyitni. Néhányuk még negyvenes-ötvenes éveiben is mesterlegényként, vagy segédpatikusként dolgozott, annak ellenére, hogy már az egyetemi vizsgát is teljesítette. A fent említett Erczl doktor mesterlegényként alkalmazta a 45 esztendő, troppai születésű Johann Augustint.¹⁰ A munkácsi patikus Josephus Virhalm szolgálatában álló Franciscus Vielt 1741-ben kapta meg mesterlevelét, s a patika vizitációjakor betöltötte a 66. évet.¹¹ Tóbiás Kaltenstein újhelyi patikájában alkalmazott Franz Wild pedig még nála is idősebb volt egy évvel.¹²

Bár a hagyományos céhes jellegű képzés megfelelően működött, több patikust képeztek, mint ahányan városi patikát tudtak alapítani vagy vásárolni. Ugyanakkor a diploma megszerzése terén jelentős hiányokat találunk, jöllehet ekkor már több mint egy évtizede működött egyetemi képzés, sőt az egyetem Budára költözése is befejeződött. Az 1786-ban ellenőrzött magyarországi patikák mintegy 34%-ában a gyógyszerész diploma nélkül dolgozott. (*III. ábra*)

A jelentésekben számos kifogás olvasható, amivel a patikusok a diploma hiányát indokolták. Az esetek többségében a gyógyszerész haladékot kért a vizsga letételére. Kapronca patikusa Jozef Schiketanz, és Blasius Schneider, a körösi franciskánus patika vezetője például egy évet kért a szükséges diploma megszerzésére.¹³ A sümegi patikushoz, Zacharias Rümmerhez hasonlóan gyakran hivatkoztak arra is, hogy a vizsga idejére nem tudnak megfelelő helyettest, provizort találni, aki megbízhatóan vezetné az üzletet távollétük ideje alatt.¹⁴ Különböző betegségek, mint a hátfájás vagy a köszvény szintén több alkalommal szolgáltak

⁸ MOL C66 1787, 107 cs. 50 S. 338–342.

⁹ MOL C66 1787, 107 cs. 23 S. 194–199.

¹⁰ MOL C66 1787, 107 cs. 14 S. 150–156.

¹¹ MOL C66 1787, 111 cs. 561 S. 315–318.

¹² MOL C66 1787, 111 cs. 657 S. 315–318.

¹³ MOL C66 1787, 108 cs. 127. S 267–270, MOL C66 1787, 108 cs. 98. S 115–118.

¹⁴ MOL C66 1787, 107 cs. 8 S. 39–46.

magyarázatul. A vizsga alóli felmentésre való, olykor kétségbeesett kísérletek egyik szemléletes példája Michael Várady-Szakmárynak, Béla patikusának esete. A jegyzőkönyv szerint először asztmára és más testi bajokra panaszkodott, majd gyorsan népes családjára terelte a szót, együttérzést remélve a vizsgálatot folytató hivatalnokoktól. Végül már abba is beleegyezett volna, hogy patikáját vegyeskereskedéssé alakítsa át. Ez a megoldás a jelen levő hivatalnokoknak is megfelelt, a megkezdett vizsgálat befejezéséhez azonban ragaszkodtak. A diploma hiánya mellett a jelentés további részéből az is kiderül, hogy a patikus csaknem valamennyi gyógyszerből kifogyott, és a pocokon csak üres fiolákat, tablettás dobozokat valamint erejüket vesztett gyógynövényeket találtak.¹⁵

A távolság és a magas útiköltségek is gyakran szerepelnek a kifogások között. Szepesszombat patikusának Mathias Weber v. Thirling üzletének vizitációs jegyzőkönyvében szintén több érdekes kifogás található. Legfőbb panasz, hogy az 1775-ben leégett patikáját csak nemrég tudta újra megnyitni, s ehhez jelentős kölcsönre és adományokra szorult. Ráadásul gyenge egészségi állapota és köszvénye is kínozta. Erre hivatkozva később még hat hónap haladékot kért, hogy megfelelő provizort találjon tanulmányai idejére.¹⁶

Minden esetben, amikor kiderült, hogy a patikusnak nincsen diplomája, a Helytartótanács megpróbálta rábírtani az illetőt az egyetemi vizsga letételére. A beérkező jelentések áttekintése után az Egészségügyi Ügyosztályról felszólítást küldtek a kérdéses patikusoknak, melyben a diploma megszerzését sürgették. Ezeket a leiratokat rendszerint hosszas levélváltás követte, a patikusok ugyanis további haladékokat kértek, néhányan felmentésért folyamodtak. Többszöri eredménytelen felszólítást követően, végső esetben a Helytartótanács elmozdította a patika éléről a patikust és helyette egy vizsgát tett gyógyszerészt, provizort nevezett ki. Nagykároly patikusát, Anton Hits (máshol Hirs) számos hatástalan figyelmeztetés után leváltották a patika éléről, s helyébe Joseph Gerhardot nevezték ki.¹⁷ A már említett besztercebányai orvosdoktor Erczl Ignác is hasonlóan járt. A jelentés szerint a doktor Bécsben tanult, majd Padovában szerezte meg orvosi diplomáját. Gyógyszerész végzettsége nem lévén, patikáját még a vizsgálat évében át kellett adnia Joseph Augustini diplomás gyógyszerésznek.¹⁸ A sárosi Paul Lecherer ügyében hasonlóan hosszadalmas levelezés zajlott, s mivel a sokadik utasításra is megtagadta a vizsga letételét, őt is hivatalosan leváltották. Bár a vizitációs jelentés szerint a patikus számos mesternél tanult és hozzáértését több levéllel tudta igazolni, ez nem helyettesíthette a kötelező egyetemi vizsgát. Helyére Samuel Feltingert a város másik patikusát nevezték ki.¹⁹

Provizorok és tulajdonosok, a gyógyszerész dinasztiai megjelenése

A patikus kényszerű leváltása mellett más okokból kifolyólag is alkalmaztak az üzlet vezetésével megbízott, diplomás gyógyszerészt, provizort. Hosszabb távolléte alatt – ahogy azt már láttuk, egyetemi tanulmányai idejére, vagy tartós betegsége esetén – a tulajdonos gyógyszerész ilyen helyettes felvételére kényszerült. A Galántai Eszterházy Miklós szolgálatában álló bécsi gyógyszerész, Heinrich Knauss Eszterházán is tulajdonosa volt egy patikának, de a hercegi család és udvartartás iránti kötelezettségei miatt az üzlet vezetését egy Joseph Kleer nevű provizorra bízta.²⁰ Ezzel szemben a nagybányai Hepner úr gyenge egészségi állapota miatt szorult segítségre patikája vezetésében.²¹

¹⁵ MOL C66 1787, 109 cs. 257–258.

¹⁶ MOL C66 1787, 109 cs. 258–261.

¹⁷ MOL C66 1787, 111 cs. 620 S. 235–239, 111 cs. 693 S. 443–445.

¹⁸ MOL C66 1787, 107 cs. 14 S. 150–156, MOL C66 1787, 110 cs. 23 S. 468. 330–331.

¹⁹ MOL C66 1787, 107 cs. 702 S. 209. 602. S 211. 603 S. 339–341, MOL C66 1787, 107 cs. 45 S. 278–281.

²⁰ MOL C66 1787, 107 cs. 67 S. 407–411.

²¹ MOL C66 1787, 107 cs. 30 S. 215–218.

Az előírások szerint a szerzetesrendek által fenntartott patikák élére is provizort kellett kinevezni, amennyiben a rend nem csak belső használatra, hanem eladásra szánta gyógyszereit és a testvérek között egy diplomával rendelkező sem akadt. Így nevezték ki többek közt Carl Russiskát az egri cisztercita patika élére²², Ernest Friedrichet a gyöngyösi franciskánus gyógyszerárba²³ és A. Manich provizort Szepesváralján az irgalmas rendi patikába.²⁴

Az általános egészségügyi szabályzat a tulajdonos halála esetén is provizor kinevezését sürgette. Ha a patikát az özvegy nem kívánta eladni, hat hónapon belül alkalmas jelöltet kellett találnia az üzlet élére. Ez általában könnyen ment, hiszen patikus bőven akadt, az özvegyeknek pedig érdekében állt a bevételei fő forrását jelentő bolt folyamatos üzemeltetése. Wilhelm Goldenes özvegye, Sophia Goldenes helyett a katolikus Johann Gay és az evangélikus Mathias Sonntag együtt vezette a soproni patikát.²⁵ Joseph Heilmant Nagybányán alkalmazta patikájában az özvegy Anna Magdalena Höpnerin; az elhunyt patikus elsőszülött fia és későbbi örököse pedig ekkor inasként dolgozott az üzletben.²⁶ Akárcsak a szekszárdi patikát vezető Michael Jungbauer esetében, aki Catarina Kapovarin patikájában szolgált provizorként, az asszony első férjétől, Michael Bindertől született, nyolc éves fia kiskorúságának ideje alatt.²⁷

A vizitációs jegyzőkönyvekből megtudhatjuk, hogyan válhatott valaki egy patika tulajdonosává. Új gyógyszerár alapítása a legritkábban előforduló lehetőség. Samuel Mudronnak Késmárkon és Sámuel Vozárnak Máramaroszigeten 1785-ben, valamint a vizitáció idején 63 éves Christian Schifferdeckernek Iglón – harminc évvel korábban – mégis sikerült saját patikát alapítania.²⁸ Ehhez mindenekelőtt be kellett szerezni a szükséges engedélyt a Helytartótanáctól. Gondoskodni kellett egy megfelelő üzlethelyiségről, egy jól frekvenciált helyen. Lehetőleg a város központjában, ahol az officina mellett elegendő hely jutott a laboratóriumnak és a raktárhelyiségeknek. El kellett készíttetni a falat csaknem egészen befedő, drága és reprezentatív officina szekrényt valamint a hozzá tartozó nagyméretű fiókos táraasztalt. Meg kellett rendelni a több mint száz darabból álló, a patika nevére utaló mintával megfestett, egyedi kerámia és üveg állványedény készletet. Végül pedig be kellett szerezni a gyógyszerek készítéséhez szükséges speciális eszközöket, laboratóriumi felszereléseket – drogvágókat, kanalakat, mérlegeket, súlyokat, menzúrákat, szitákat, fazekakat, üstöket, lepárló edényeket, lombikokat, főzőpoharakat, mozsarakat, préseket stb.–, és meg kellett vásárolni a gyógyszerkészítés alapanyagait is. Mindez óriási anyagi terhet rótt a vállalkozóra, és általában jelentős kölcsön felvételét tette szükségessé.

A jegyzőkönyvek alátámasztják, hogy könnyebb lehetett egy már működő, kiépült vásárlóközönsséggel rendelkező patikát megvásárolni. Akkor is, ha ennek érdekében a patikus szintén kölcsön felvételére kényszerült. A már említett eperjesi patikus Samuel Feltinger, mielőtt Paul Lecherer patikájának provizorává nevezték ki, 1781-ben megvette a város orvosdoktora, Christian Krüger által működtetett patikát. A jelentés érdekessége, hogy a patika ellenőrzésén az egykori tulajdonos Krüger doktor is részt vett, mint Eperjes város fizikusa.²⁹ A híres bécsi kereskedő család, a tehetős Natorp dinasztia az 1760-as évek óta látta el Monarchia-szerte a tábori és helyőrségi patikákat friss alapanyagokkal és

²² MOL C66 1787, 107 cs. 12 S. 115–118.

²³ MOL C66 1787, 107 cs. 12 S. 103–107.

²⁴ MOL C66 1787, 109 cs. 245–249.

²⁵ MOL C66 1787, 109 cs. 198. S 61–65.

²⁶ MOL C66 1787, 111 cs. 672 S. 380–388.

²⁷ MOL C66 1787, 110 cs. 531 S. 554–557.

²⁸ MOL C66 1787, 110 cs. 510 S. 436–441, MOL C66 1787, 110 cs. 452 S. 298–300, MOL C66 1787, 109 cs. 219 S. 232–235.

²⁹ MOL C66 1787, 107 cs. 45 S. 278–281.

gyógyszerekkel.(Péter 2002: 8.) Franz Wilhelm Natorp Temes megyében több patikát is vásárolt, vezetésüket pedig provizorokra bízta.³⁰

Legjutányosabb áron, valószínűleg, örökös nélkül elhunyt patikusok özvegyétől lehetett gyógyszertárat venni. Így szerezte üzletét Selmecebányán Joseph Spacz, illetve Máramaroszigeten Joseph Haak, aki a megyei sebész özvegyétől vásárolta meg a boltot.³¹

Patikát alapítani vagy venni komoly anyagi megterhelést jelentett, és az esetek többségében évekre eladósította a patikusokat. Nem meglepő, hogy a nehezen beindított vállalkozást igyekeztek a családon belül tovább örökíteni. Az 1786-ban ellenőrzött patikák is javarészt rokon kapcsolatokon keresztül kerültek tulajdonosaik birtokába, ami igazolja a gyógyszerészet dinasztikus jellegét. Számos jelentés tanúsága szerint a patikusok inasként, vagy ritkábban mesterlegényként alkalmazták fiaikat. Néhányan az egyetemi vizsga alól is azzal az indokkal bújta ki, hogy az üzletet, hamarosan diplomás örökösük veszi át. Újhely patikusa, Tobias Kaltenstein arra hivatkozott, hogy a következő évtől átadja a patikát fiának, az ifjabb Tobias Kaltensteinnek, ezért nincs már szükség arra, hogy ő maga is vizsgát tegyen.³² A pozsonyi gyógyszerész, Johann Michael Peck (máshol Böck) szintén mentességet kért, azzal az indokkal, hogy fia, aki Bécsben szerzett diplomát 1785-ben, úgyis átveszi majd az üzletet, felesleges volna neki is vizsgát tennie.³³

A rokon kapcsollal szerzett patikák másik csoportját alkotják a házasság útján tovább adott üzletek. Például ha az egyik mesterlegény feleségül vette a tulajdonos lányát, vagy ha a provizor házasságot kötött a néhai patikus özvegyével, akinek a boltjában dolgozott. Házasság útján szerezte patikáját Kőszegen Ernest Windpassinger, illetve Michael Andreich Sopronban, miután 1777-ben nőül vette az előző tulajdonos özvegyét.³⁴ A selmecebányai patikus, Ferdinandus Leczius halála után az üzletet özvegye és veje, Ferdinand Winterlich örökölte.³⁵

Üzletvezetési stratégiák, a patika jövedelmezővé tételének eszközei

Patikához jutni – akár kölcsönök akár rokon kapcsolatok révén – és fenntartani azt, egy életre szóló befektetés volt. A jegyzőkönyvekből kiderül néhány érdekes üzleti fogás is, mellyel a patikusok vállalkozásukat igyekeztek jövedelmezőbbé tenni és befektetett pénzükből hasznot hajtani. A taktikák egy része a vásárlókat hivatott meggyőzni arról, hogy a patikában nem közönséges gyógyszerek, hanem valóságos csodaszerek, mágikus elixírek kaphatók. A misztikus légkör megteremtésére törekedtek a patika névválasztásával és az officina berendezésével is. 1786-ban kivizsgált patikák nevei – a név nélkül szereplő szerzetesrendi patikákat leszámítva – csaknem minden esetben misztikummal, csodatétellel kapcsolatos szimbolikát hordoznak. A patikanevek egyharmadában szerepel a gyógyszerészet alkímista eredetére utaló arany szó, amelyet általában valamilyen legendás állattal, leggyakrabban unikornissal, vagy griffel társítanak. Népszerűek a különös tisztelettel övezett állatok, mint például a sas, az oroszlán, a szarvas is. Az egyik leggyakrabban előforduló név a Szerecsen, vagy Fekete Szerecsen, ami utalhat a gyógyítás arab közvetítőire, a távoli országok fekete bölcsőire. Az elnevezések másik csoportja vallásos, transzcendens ihletésű. Leggyakrabban az angyal és a kereszt szavak, vagy Szűz Mária szerepel valamilyen összetételben.(Baradlai 1930: 138-139. alapján)

A névválasztással keltett hangulatot tovább fokozta az officina berendezése. A patika eladóterébe lépő vásárlók szeme elé tárult a fal nagyságú szekrényen sorakozó egységes

³⁰ MOL C66 1787, 108 cs. 202–207.

³¹ MOL C66 1787, 107 cs. 50 S. 338–342, MOL C66 1787, 110 cs. 452 S. 296–298.

³² MOL C66 1787, 111 cs. 561 S. 315–318.

³³ MOL C66 1787, 110 cs. 397 S. 79–81.

³⁴ MOL C66 1787, 107 cs. 48 S. 306–311, MOL C66 1787, 109 cs. 108 S. 63–64.

³⁵ MOL C66 1787, 107 cs. 50 S. 338–342.

porüvegek, szirupkancsók, olajos tégelyek, kenőcsökkel, vizekkel és porokkal teli kerámiák állványedények lenyűgöző sokasága. A mennyezeteken különböző, sehol másutt nem látható, egzotikus állatok preparátumai függtek, tengeri csillagok, unikornis szarvként kiállított narvál fogak, krokodilok, gyíkok és más kitömött ritkaságok. Mindez azt sugallta a vásárlók felé, hogy a patikus idegen tájak és kultúrák ismerője, nagy tudású ember, aki kézzel írott, vaskos könyveiből bármilyen csodaszert képes kikeverni.

Az összeírt készítmények között még előfordult a terjék és a bezoár, amelyeket univerzális ellenmérgeknek tartottak, vagy a panacea néven árult, minden betegséget gyógyító szérum. Számos gyógyszert ritka, különleges alkotóelemek – drágakövek vagy éppen múmia por – felhasználásával készítettek el, s amelyek természetesen semmilyen pozitív élettani hatással nem bírtak, a beléjük vetett hitet egyszerűen ritkaságuknak, drágaságuknak és az őket övező régi hiedelmeknek köszönhetőek.

A gyógyszerészet és az orvosi kémia mindazonáltal valóban sokat köszönhet az alkímiának. Az alkimista kísérletek és a hozzájuk kifejlesztett laboratóriumi eszközök és eljárások serkentőleg hatottak a gyógyszergyártás fejlődésére. Még a 18. század végén is az alkímisták által kidolgozott eljárással készültek a különböző párlatok, desztillátumok, extraktumok. Az alapvető elemek és eljárások alkimista jelölésrendszere nemcsak az állványedényekre festve bukkan fel, de a vizitációs jegyzőkönyveket készítő orvosok is gyakran rövidítették velük a gyógyszerkészletet felsoroló feljegyzéseiket. (IV. és V. ábra)

A profit növelésének sokkal gyakorlatiasabb módját kínálta a hatályos árszabás figyelmen kívül hagyása, illetve a számlakönyv és defektus könyv vezetésének hiányosságai. A patikákat a már említett *Pharmacopoea Austriaco Provincialis*, vagyis az osztrák gyógyszerkönyv és a hozzá tartozó Taxa (hatósági árszabás) betartására kötelezték. A jelentések szerint a vizitált patikák többsége az 1780-ban megjelent gyógyszerkönyv szerint készítette termékeit, de sokan használták az 1779-es, 1774-es és 1775-ös kiadásokat is. A kész gyógyszerek árát azután a boltban fellelhető Taxa alapján állapították meg. A patikusok többsége az 1779-es Taxát használta, amely az ellenőrzést végző hivatalnokok szerint is hatályosnak számított. Sokan számoltak még az 1777-ben megjelent Bécsi Taxa vagy annak legújabb, 1785-ös kiadása alapján. A Taxák összesítésében a Torkos-féle 1745-ös Pozsonyi Taxa a harmadik helyen áll, általában azonban olyan patikusok polcain találkozunk vele, akik beszereztek már egy aktuálisabb kiadást. (VI. ábra) Torkos Taxáját a jelentések szerint néhányan csupán egyes gyógyszernevek könnyebb megkeresése végett őrizték meg. Az ellenőrzött patikák mintegy felénél nincs információ a használatban levő könyvekről, másutt pedig a kiadás éve hiányzik, ezért nem lehet a hatályos árszabás szerint dolgozó patikusok arányát pontosan meghatározni. Az azonban világosan látszik, hogy a gyógyszerészek sok esetben rég elavult taxákat használtak. A szepesszombati vizitációt végző Heinrich Ott városbíró és Samuel Schedius tanácsos jegyzőkönyvbe vették javaslatukat, miszerint az Orvosi Karnak rendszerint tájékoztatnia kellene a patikusokat a bővített, javított kiadások megjelenéséről, hogy azokat mielőbb be tudják szerezni.³⁶

Ennél is feltűnőbb a számlakönyvek vizsgálatokor tapasztalt hiányosságok mértéke. Mint kiderül, a legtöbb patikus egyáltalán nem vezetett számlakönyvet, sokuk pedig csak elvétele megőrzött anyagbeszerzések számláit tudta bemutatni; a patika forgalmáról pedig szinte semmilyen könyvet nem tartottak, illetve, ha mégis, ezek a vizitálás idején épp nem voltak kéznél. Hiányzott a számlakönyv például az Eszterházy herceg által alapított kismartoni

³⁶ MOL C66 1787, 108 cs. 94 S. 98–100., Az említett patika tulajdonosa Joseph Raits azonban azon kevesek közé tartozik, akinél mindent rendben találtak, 1775. nov. 7-én állította ki diplomáját a Nagyszombati Orvosi Kar. Gyógyszereit az 1779-es bécsi Taxa alapján árazta be, Defektus könyvében napra pontosan feljegyezte a frissen készített egyszerű és összetett gyógyszereket is, Számlakönyvébe a teljes recepteket és árukat precízen vezette, melyek megegyeztek a hatályos Taxa áraival.

irgalmas rendi patikában és a már említett Christian Schifferdeckernél is, akinél sem Pharmacopoeat, sem hatályos Taxát nem találtak. Defektus könyvén kívül csak egy herbárium akadt patikájában.³⁷ Sokan csak a kiállított számlák végösszegeit vezették rendszeresen. Erről számolnak be többek közt a selmechányai patikus, Ludwig Linder és Philippus Miller, Váradolasziban működő patikus üzletének vizsgálata kapcsán is.³⁸

Az úgynevezett Defektus könyvek tekintetében valamivel jobb a helyzet. Ezekbe vezették a patikusok időről-időre az egyszerű és összetett gyógyszereket, beszerzésük, vagy elkészítésük dátumával együtt, melynek ismeretében pontosan meg lehetett állapítani a termékek szavatosságát. Ezzel kapcsolatban az ellenőrző hivatalnokok leggyakrabban a hiányos, vagy pontatlan könyvvitelt rótták fel. Sokan csak néhány hónapra visszamenőleg tudtak defektus könyvet bemutatni, míg mások csak a hónapokat tüntették fel egy-egy készítmény bejegyzésekor. A 34 éves Johann Führer testvérétől vette át a patikát Mosócon, s bár a hatályos Taxát és Pharmacopoeat használta, Defektus könyvet csak május óta vezetett.³⁹ Az egri irgalmas rendi patikában dolgozó Torquatus Orczy testvér pedig márciusban rendszeresítette az előírt hiánykönyvet.⁴⁰

Könyv helyett összefűzött lapokat találnak, Erczl Ignác doktor patikájában, Johann Frieselnél Ungváron, Johann Küttelnél Kőszegen és még sok másik patikusnál is.⁴¹ A vizitációt végző hivatalnokok minden esetben meghagyták a hiányosságok pótlását, a Defektus könyv jövőbeni rendszeres, pontos vezetését, sőt alkalmanként erre vonatkozó konkrét útmutatással látták el a patikusokat. A gyógyszerek készítési idejének pontos ismerete nélkül nehezen lehetett ellenőrizni minőségüket. A patikusok pedig lelkiismeretük szerint kereskedhettek lejárt, hatásukat veszített készítményekkel. Mivel az előírások megkivánták, olyan drága és sok összetevőből álló gyógyszerek tartását is, amelyekre csak ritkán volt kereslet, előfordult, hogy ezeket nem pótolták frissekkel, inkább megpróbálták túladni rajtuk.

A lejárt gyógyszerek ellen és más hiányosságokkal szemben szintén igyekezett fellépni a Helytartótanács. Végző esetben ilyenkor is elveszthette üzletét a patikus. Szatmárnémeti patikusa, Georg Vesmás esete jól példázza a hatósági ellenőrzés eredményességét. Miután a vizitáció felfedte, hogy Vesmás nem vezet számlakönyvet és erejét veszített, hatástalan szereket árul, maga a protomedicus Veza Gábor vizsgálta ki a patikát, ahol a jelentés szerint „nyomorúságos” körülményeket talált. A helyi hatóságok később levélben sürgették az üzlet bezárását és kulcsának átadását a városi fizikusnak. Vesmászt még ebben az évben sikerült is leváltatni, helyére a Somlyóról származó Anton Perustigot hívta meg a város a patika élére.⁴² Hasonló kritikát fogalmaztak meg Szomolnok patikusa, Joannes Ochs munkájával kapcsolatban is. A jelentés végén olvashatjuk az ellenőrzést végző hivatalnokok véleményét, miszerint a patikus nem szegény, csak lusta és hanyag, ezért a polgárok érdekében új patika alapítását szorgalmazzák.⁴³

Konklúzió

A 18. század állami törekvései fektették le a modernkori egészségügyi igazgatás alapjait. Jóllehet nem beszélhetünk a reformok teljes körű gyakorlati megvalósításáról, hiszen még a 19. század folyamán is felbukkannak a rendezés előtti állapotra utaló esetek. A rendszeres

³⁷ MOL C66 1787, 107 cs. 67 S. 401–405., MOL C66 1787, 109 cs. 219 S. 232–235.

³⁸ MOL C66 1787, 107 cs. 50 S. 338–342., MOL C66 1787, 107 cs. 28 S. 197–199.

³⁹ MOL C66 1787, 107 cs. 14 S. 157–161.

⁴⁰ MOL C66 1787, 107 cs. 12 S. 121–125.,

⁴¹ MOL C66 1787, 107 cs. 14 S. 150–156, MOL C66 1787, 109 cs. 139–145, MOL C66 1787, 107 cs. 48 S. 297–303

⁴² MOL C66 1787, 109 cs. 313 S. 474–479, MOL C66 1787, 111 cs. 647 S. 304–306.

⁴³ MOL C66 1787, 109 cs. 599 S. 36–43.

ellenőrzés, a hiányosságok számontartása és javításukra való következetes törekvés kétség kívül elindította az egészségügyi szakmák professzionalizációját. A jelentések tanúsága szerint a hatóságok egyre hatékonyabban léptek fel a rendeletek megsértőivel szemben, eljárak patikaalapítások, diploma ügyek, mérgezések, illegális gyógyszer kereskedelem és illegális gyógyító tevékenység ügyében egyaránt. Az éves vizitációk pedig lehetővé tették a készítmények mennyiségi és minőségi ellenőrzését, a romlott, erejüket veszített szerek megsemmisítését, ezáltal a lakosság jobb és kiterjedtebb gyógyszerellátásának biztosítását. Ezzel egy időben a patikák árukészlete is lassú átalakulásnak indult, a gyógyszerek mellett már csak a kozmetikumok maradtak a polcokon, fokozatosan kiszorultak az egyéb, vegyeskereskedésekben is kapható termékek (kávé, citrom, gyertya, fáklya, szeszes italok stb.). A hamis drogok, csodaszerek, amulettek, ékszerek és egzotikus állatpreparátumok is lassan kezdtek eltűnni. Ahogy az emberek modern természettudományba vetett hite nőtt, a misztikus atmoszféra és az alkimista tradíciók is fokozatosan tűntek el.

Irodalom

- BALÁZS Péter: *Generale Normativum in Re Sanitatis 1770 Szervezett egészségügyünk 1770-es alaprendelete*. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba, 2004.
- BALÁZS Péter: *Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete I-II*. MATI, SOMKL, Piliscsaba – Budapest, 2007.
- BALÁZS Péter: *Népegészségügy Magyarországon a XVIII. század és a belátható jövő között*. In: *Egészségtudomány*, 52(2008), 2,
- BARADLAI János: *A magyarországi gyógyszerészet története*. I. köt. Magyarországi Gyógyszerész-Egyesület, Budapest 1930.
- DADAY András: *Újabb kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005.
- GYÖRÝ Tibor. *Az orvostudományi kar története. 1770-1935*. Budapest, 1936. (*A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudomány Egyetem története*). Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem, III. kötet.
- KRÁSZ Lilla: „A mesterség szolgálatában” *Felvilágosodás és „orvosi tudományok” a 18. századi Magyarországon*, *Századok*, 5(2005), 1065-1104.
- KRÁSZ Lilla: *A bába történeti szerepváltozása a 18. századi Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- MAGYARY – KOSSA Gyula: *Magyar orvosi emlékek*. IV-V. köt. Magyar Orvosi Kiadó Társulat, Budapest, 1940.
- PERÉNYI Frigyes: *Gyógyszerészképzés a nagyszombati egyetemen (1770-1777)*. *Orvostörténeti közlemények*, 57-59(1971)
- PÉTER H. Mária: *Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2002.
- VÖRÖS Antal – FELHŐ Ibolya: *A helytartótanácsi levéltár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.
- WIMMER, Johannes: *Gesundheit, Kranekheit und Tod im Zeitalter der Aufklärung. Fallstudien aus den habsburgischen Erbländern*. Böhlau, Wien/Köln, 1991.

Források:

- Magyar Országos Levéltár. [MOL] Departamentum Sanitaitis. [C 66] 1787. 107-112. csomó
- JOHN, Johann, Dionis: *Lexikon der k. k. Medizinalgesetze*. Erster Theil. Prag, 1790.
- KOVACHICH Márton György (szerk.): *Merkur von Ungarn 1787*. Neuntes Heft
- LINZBAUER Xaver Ferenc: *Codex sanitaro-medicinalis Hungariae*. I-III. kötet, Buda 1852-1861.